

J A Z Y K O V E D N É

Š T Ú D I E

XXVI

**História, súčasný stav
a perspektívy
dialektologického
bádania**

VEDA
vydavateľstvo
Slovenskej
akadémie
vied
Bratislava
2009

OBSAH

Úvod (Pavol Žigo)	9
Daniel Dudok <i>Spomienky na univerzitného profesora PhDr. Jozefa Štolca, DrSc.</i>	10

I. DIALEKTÓLÓGIA

Ivor Ripka <i>Slovenská dialektológia Jozefa Štolca</i> <i>Slovenská dialektológia of Jozef Štolc</i>	17
Miloslav Smatana <i>Sonda do raných nárečových výskumov Jozefa Štolca</i> <i>Probe into Early Dialectological Researches of Jozef Štolc</i>	24
Adriana Ferencíková <i>Spracovanie syntaxe slovenských nárečí metódami jazykového zemepisu</i> <i>Study of Syntax of the Slovak Dialects by Methods of Linguistic Cartography</i>	32
Pavol Žigo <i>Atlas slovenského jazyka a perspektíva kartografovania morfológických štruktúr</i> <i>Atlas slovenského jazyka and a Perspective of Cartographing of Morphological Structures</i>	40
Anton Habovštiak <i>Nárečie Dolného Kubína a okolia</i> <i>Dialect of Dolný Kubín and its Surroundings</i>	47
Jozef Mlacek <i>Sondy do slovenskej nárečovej frazeológie</i> <i>Probes into Slovak Dialect Phraseology</i>	52
Gabriela Múcsková <i>Nárečová diferenciacia a vymedzenie nárečových oblastí (na príklade Štolcovho členenia spišských nárečí)</i> <i>Dialect Differentiation and Delimitation of Dialect Areas (on an Example of Štolc's Delimitation of Spiš Dialects)</i>	63
Martin Pukanec <i>Vplyv aristokracie na nárečový vývin</i> <i>The Influence of Aristocracy on the Dialectal Development</i>	71

Marianna Sedláková <i>Ako ovládajú nárečie študenti slovakistiky na východoslovenských vysokých školách (Možnosti dialektologického bádania na vysokej škole)</i>	79
How is a Command of Dialect of the Students of Slovak Studies at East Slovak Universities (Possibilities of Dialectological Research at a University)	
Zuzana Hlubinková <i>K dejinám zvláště české nářeční slovo tvorby</i>	86
Remarks on the History of the (especially) Czech Dialectal Word Formation	
Darina Antoňáková <i>Dialektizmy vo frazeológii ruského jazyka</i>	93
Dialect Expressions in Russian Phraseology	

II. NÁREČIE A SPISOVNÝ JAZYK

Katarína Habovštiaková <i>Vzťah spisovnej slovenčiny k nárečiam</i>	99
Relation of the Standard Slovak to Dialects	
Ján Kačala <i>Téma národného a spisovného jazyka v diele profesora Jozefa Štolca</i>	105
Problem of National and Standard Language in the Scientific Work of Jozef Štolc	
Ján Findra <i>Názory profesora Jozefa Štolca na jazyk a štýl</i>	112
Opinions of Professor Jozef Štolc on Language and Style	
Anna Ramšáková <i>Jozef Štolc – učiteľ, autor školských učebníc a príručiek</i>	117
Jozef Štolc – der Lehrer, der Autor und Mitautor von Lehrbüchern der slowakischen Sprache	

III. SLOVENČINA V ZAHRANIČÍ

Péter Király <i>Jozef Štolc a výskum slovenských nárečí v Maďarsku</i>	129
Jozef Štolc and Research of Slovak Dialects in Hungary	
Mária Myjavcová <i>Situácia slovenského jazyka v srbskej Vojvodine desaťročia po Jozefovi Štolcovi</i>	136
Situation of the Slovak Language in Serbian Vojvodina Decades after Jozef Štolc	

Katarína Balleková <i>Nárečové výskumy na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku (Minulé a súčasné podmienky a metódy výskumu)</i> Dialectological Researches in Slovak Language Islands in Hungary (Former and Contemporary Circumstances and Methods of the Research)	157
Mária Žiláková <i>Súčasný stav slovenských nárečí v Maďarsku</i> Über den Zustand der gegenwärtigen slowakischen Dialekten in Ungarn	167
Anna Marićová <i>Dynamika slovenského nárečia mimo Slovenska (na príklade staropazovského nárečia)</i> The Dynamics of Slovak Dialects Outside of Slovakia (the example of Stara Pazova)	175
Miroslav Hovančík <i>Variantnosť jazyka bihorských Slovákov v Rumunsku</i> Variation of Language of Bihar Slovaks in Romania	184
Štefan Švagrovský <i>K otázke nárečovej podstaty jazyka báčsko-sriemskych Rusnákov</i> Remarks on the Question of the Origin of Language of Ruthenians from Báčka and Sriem	188
Jozef Pallay <i>Slovensko-nemecký bilingvizmus ako dôsledok migrácie za edukáciou</i> Slowakisch-deutscher Bilingualismus in der Republik Österreich als Folge edukativbedingter Migration	205

Nárečová diferenciácia a vymedzenie nárečových oblastí (na príklade Štolcovho členenia spišských nárečí)¹

Gabriela Múcsková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

Dialect Differentiation and Delimitation of Dialect Areas (on an Example of Štolc's Delimitation of Spiš Dialects)

The paper deals with a problem of delimitation of borders between dialect/language areas according to differential language phenomena as results of historical development of language as it is often done in former structural dialectological works. The author on an example of dialect delimitation of Spiš region has shown an impossibility to delimitate any area according to phonological and morphological isoglosses as they are different in mainly every particular historical phonological change as well as not every change results without exception in the same form through the language lexicon and even through the idiolect of any concrete speaker. This leads the author to the problem of reason and process of language differentiation and language change. In the conclusion of the article she shows, that traditional delimitations of dialect areas take usually into account also geographical conditions of the region as well as the historical social and cultural circumstances and she explains that for traditional regional dialect, as well as for any variety of language, is natural to be internally differentiated and variant as this is the necessary condition of real language.

V našom príspevku vychádzame z príkladu nárečového členenia, ktoré na základe svojho dlhoročného a podrobného výskumu spišského nárečového areálu predstavil Jozef Štolc v príspevku *Dialektické členenie spišských nárečí* uverejnenom v časopise *Linguistica Slovaca*, 1 – 2, 1939 – 1940, s. 191 - 207. Zvolili sme si ho jednak preto, lebo Spiš je región, ktorého južnej časti sme sa podrobnejšie venovali a tiež preto, lebo spôsob, akým Jozef Štolc pristupuje k problematike nárečového členenia nám poslúži ako model pre ďalšie uvažovanie o samotnej problematike jazykovej diferenciácie a vymedzovania nárečových/jazykových skupín.

J. Štolc v spomínanom príspevku vyčleňuje v rámci spišského nárečového regiónu (resp. jeho strednej a južnej časti, pretože severnú – tzv. horalskú časť považuje za samostatnú skupinu) 6 skupín nárečí a v rámci každej tejto skupiny vyčleňuje ešte „podskupiny“, v ktorých ide často len o nárečie jednej obce:

- I. skupina spišsko-liptovských nárečí (ktorú tvorí nárečie šuňavské, pretože ide o nárečia Vyšnej a Nižnej Šuňavy, a nárečie podtatranské so siedmimi obcami);
- II. skupina západospišských nárečí (tvorí ju nárečie vikartovské obce Vikartovce, nárečie kubašské obcí Kubachy a Kraviany a nárečie hranovnické, do ktorého sú zahrnuté obce Hranovnica a Spišská Teplica);
- III. skupina juhospišských nárečí (nárečie stratenské, do ktorého okrem obce Stratená patria ešte 3 dediny, nárečie hnilecké, kde sú podobne okrem Hnilca

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/0028/08 Slovník slovenských nárečí III

- zaradené ešte 3 dediny a nárečie hutnianske s Novoveskou Hutou, Tepličkou nad Hornádom, Hnilčíkom a dvoma baníckymi kolóniami);
- IV. skupina nárečí spišsko-gemerských (kde vymedzuje nárečie vernárske, ktoré tvorí len jedna obec – Vernár);
- V. centrálna spišská nárečia (so skupinami nárečí: západnou, východnou a pavľanskou);
- VI. skupina východospišských nárečí.

Prvé tri skupiny zahŕňajú podskupiny s veľmi malým územným rozsahom a ich výrazná vnútorná diferenciacia súvisí s príslušnosťou k prechodnej oblasti medzi východoslovenským a stredoslovenským (liptovským a gemerským) areálom, čo prispieva k vyššej miere vnútornej nárečovej diferenciacie. Len piata a šiesta skupina tvorí v Štolcovom členení väčší územný celok a zahŕňa nárečia viacerých obcí, aj keď aj tu ide o ďalšie vnútorné členenie centrálnych nárečí na skupinu východnú, skupinu západnú a skupinu pavľanskú v prípade centrálnych spišských nárečí a východospišské nárečia tvoria v tomto členení kompaktný celok. Na základe našich vlastných výskumov by sme však – sledujúc postup J. Štolca – túto skupinu ďalej rozčlenili minimálne na dva celky – na nárečia dolnej časti Hnileckej doliny a nárečia príslušnej časti údolia Hornádu.

Kritériom pre toto členenie boli pre autora výsledky predovšetkým fonologických zmien, a čiastočne aj tvaroslovných foriem, ktoré boli získané jeho vlastným podrobným výskumom spišského nárečového areálu a tiež výskumom realizovaným pri príprave Atlasu slovenského jazyka. Zo spomínanej štúdie, ktorá veľmi detailne opisuje nárečové rozdiely nielen jednotlivých skupín, ale dokonca aj samotných obcí, vyberáme len niektoré všeobecnejšie diferenčné javy, ktoré boli pre autora východiskom nárečového členenia skúmaného areálu.

Z hláskoslovných javov ide napríklad o tieto prípady:

- zachované *ṭ, d'* oproti asibilovanému *c, dz*: *d'eti, d'ed'ina* (V. a N. Šuňava) oproti *dzeci, dzedzina* (na ostatnej časti spišských nárečí);
- prítomnosť *r, l* sonans: *vrch, krk...* (V. a N. Šuňava, podtatranské nárečie) oproti neslabičným konsonantom v skupine s vokalizovaným sprievodným vokálom: *verch, kark...* (na ostatnej časti); v prípade slabičného *l* je tu ešte i výsledok *l > ɹ*, resp. *u* na západnom okraji areálu: *sɹumko, dɹuhi*, resp. *jabuko*;
- výslovnosť mäkkého *l, ň* oproti depalatalizovanému *l, n*: *neďela/nezela, mlieko/mleko, kone* (V. a N. Šuňava, podtatranské nárečie, západo a juhospíšská skupina) oproti *ňedzel'a, ml'eko/ml'iko, koňe* (nárečia kubašské, centrálna a východospišské);
- výskyt palatálnych sykaviek *ś, ź* na väčšine areálu okrem juhospíšskej skupiny so zmenou *ś > š a ź > ž*; v kubašskom nárečí uvádza aj výskyt asibilátov *ć, dź*;
- prítomnosť bilabiálneho *ɸ* oproti *v a f* v neutralizačných pozíciách: *braɸ, chlopou, heɸka, praɸda, kriɸda* (Vernár) oproti *brav, chuapcof/chlopochof, d'iefka/dzifka, pravda, krivda* (na ostatnom území);
- zmena *x > h*: *orehi, hlop* (hranovnické nárečie, nárečia centrálneho Spiša a južného Spiša);

Prehľadná mapa dialektického členenia spišských nárečí (Štolc, 1939 – 40, s. 207):

Vysvetlivky:

- I. - - - - - Skupina spiško-liptovských nárečí:
 - 1. - - - - - šuňavské nárečie
 - 2. - podtatranské nárečie
- II. - - - - - Skupina zápospišských nárečí:
 - 1. vikartovské nárečie
 - 2. | - | | - | | - | | - | | - | kubašské nárečie
 - 3. | - | - | - | - | - | - | - | hranovnické nárečie
- III. | - | | - | | - | | - | | - | Skupina juhospíšských nárečí:
 - 1. - x - x - x - x - x - x - stratenské nárečie
 - 2. | - | | - | | - | | - | | - | hnilecké nárečie
 - 3. hutnianske nárečie
- IV. | - | | - | | - | | - | | - | Skupina spiško-gemerských nárečí (nárečie vernárske)
- V. | - || - || - || - || - || - | Centrálné spišské nárečia:
 - 1. - - - - - západná skupina
 - 2. - východná skupina
 - 3. | - | | - | | - | | - | | - | pavľanská skupina
- VI. - Skupina východospišských nárečí

- rôzne výsledky zmien *ó* a *é*: na > *uo*, > *ie* (západná oblasť, čiastočne vo východnej skupine), > *u*, > *i* (centrálne nárečia) alebo na > *o*, > *e* (západospíšské nárečia, Kubachy, východospišské nárečia);
- za *ę* v krátkej pozícii je reflex *a*: *dzesac*, *klaknuc*, *sadnuc*, *dziefča*, *dzakovac* (podtatranské nárečie) oproti *e*: *dzešec*, *kleknuc*, *šednuc*, *dziefče*, *dzekovac* (centrálne spišské nárečia); za krátke *ę* po perniciach je rozšírený reflex *e*: *meso*, *pec*, *pametac*, *pesc*, *dzevec*, *zvednuc*, *hovedo*, *meki*, *breme*, *seme*, *sveti*, len v podtatranských nárečia je v niektorých prípadoch *a*: *dzevac*, *zvadnuc*, *hovado*, *maki*, *brema*, *sema*, *svati* a v Šuňavách a v Hranovnici je *ia*: *hoviado*, *miaso*, *piat*, *semia*, *bremia*, *tebia*, *piat*, *piata*. V tvaroch ak. sg. zámen sú tu tvary *mna*, *ceba*, *seba*, *sa* (podtatranské nárečie, Vikartovce) oproti *mne/mňe*, *tebe*, *sebe*, *še/se* (ostatné územie);
- striednica *o* za *ь* v deminutívnych tvaroch *domčok*, *stolčok* (Vernár, kubašské nárečie a Spiš. Teplica) oproti striednici *e*: *stouček*, *domček* (Hranovnica a ďalej na východ);
- podoba *bul* oproti *bol*: *bol* – *bula* (Spiš. Teplica, Kubachy) : *bul* – *bula* (ostat. územie);
- zmena *l* > *ɥ* v l-ovom participiu oproti zachovanému *l*: *boɥ*, *boɥa*, *volauɥ*.. (V. a N. Šuňava, Vernár) oproti *bul/bol*, *bula/bola*, *volal* (ostatné územie).

Z gramatických javov sú to tvary:

- nom. sg. neutier *moro*, *polo/poľo* (juhospíšské a centrálne nárečia) oproti *more*, *pole* (západná skupina);
- inštr. sg. femínin a osobných zámen *ženom*, *ribom*, *s tebom*, *so mnom* (V. a N. Šuňava, Vikartovce, Kraviany) oproti *ženou*, *tebou*, *so mnou* (Vernár) a *ženu*, *ribu*, *s tebu*, *se mnu*, (ostatné územie); v inštr. sg. fem. je tu ešte variant *ženof*, *smrcof*, *nepekno*f (podtatranské nárečie);
- gen. pl. má na väčšine územia koncovku *-och*: *chlopoch*, *mestoch*, len v šuňavskej skupine je *-of*: *chlopo*f, *mesto*f;
- lok. pl. substantív *na konof*, *pri ženof* (V. a N. Šuňava, kubašské, vikartovské, Spiš. Teplica) oproti *pri ženach*, *na konach* (podtatranské nárečie) a väčšinou tvárom *o chlopoch*, *pri ženoch*;
- nom. sg. neutier adjektívnych tvarov je prevažne *dobre dzecko*, *mlade dziefče*, len v spišsko-liptovskej skupine a v niektorých lokalitách východnej skupiny je *dobro d'echo*, *mlado d'iefča/dziefče*;
- nom. pl. maskulín *dobri chlopi*, *toti paropci* (V. a N. Šuňava) oproti *dobre chlopi*, *tote paropci* (ostatné územie);
- gen. a dat. sg. *dobrieho*, *dobriemu*, *teho*, *temu*, *jeho*, *jemu* (V. a N. Šuňava, podtatranské nárečie, Spiš. Teplica) oproti *dobroho*, *dobromu*, *toho*, *tomu*, *joho*, *jomu* (Vernár) a *dobreho*, *dobremu*, *teho*, *temu* (ostatné územie);
- podoba tematickej morfémy v l-ových prídavných: *vidziel* – *vidzela*, *placiel* – *placela* (Spiš. Teplica) oproti *vidziol* – *vidzela*, *placiol* – *placiła* (Kubachy) a *vidzel* – *vidzela*, *placił* – *placiła* (ostatné územie).

Ide tu teda predovšetkým o fonologické a tvaroslovné javy historického vývinu nárečí (ktoré sú výsledkom zmien vykonaných po 10. storočí) a sám autor na via-

cerých miestach zdôrazňuje, že, najmä v prípade nárečia západného okraja spišského areálu, je to „územie, kde prechodný proces je veľmi popletený vzájomným prešahovaním jednotlivých javov v celku i osobitne“ (ibid. s. 194) a že: „počet izogloss na tomto území je veľmi bohatý“ (ibid. s. 195). V prípade centrálnych spišských nárečí už konštatuje, že tu „niet takej pestrosti foriem a ostrých hláskoslovných diferenciácií...“, avšak aj v tomto prípade konštatuje, že „neexistuje ani na tomto území úplný pokoj a smerom na východ pribúdajú zas nové javy“ (ibid. s. 195). Zaujímavá je charakteristika že „tieto javy nie sú rázu zásadného, systematického a týkajú sa viac len hojnosti určitej hláskoslovnej zmeny“ (ibid. s. 195). O nárečiach južného Spiša hovorí, že „patria už do systému normálneho vyrovnaného spišského nárečia, ale vykazujú určité poruchy vo svojom hláskoslovnom systéme“ (ibid. s. 195). Vďaka veľmi detailnému opisu hláskoslovných rozdielov aj vo vnútri tzv. normálnych vyrovnaných spišských nárečí získavame obraz o mimoriadne diferencovanom a variabilnom nárečovom celku.

Keby sme sledovali izoglosy týchto javov, dostaneme oblasť vzájomne sa pretínajúcich izoglos (v našom prípade izofón a izomorf). Vyčleniť na ich základe hranice spišského nárečového areálu, príp. hranice menších skupín a podskupín, by bolo možné len uprednostnením niektorej izoglosy (alebo zväzku izoglos), ktorú by sme možno na základe starobylosti alebo reprezentatívnosti (dominantnosti, príznakovosti) považovali za primárnu, pričom ostatné „sekundárne“ izoglosy javov, ktoré nie sú rázu zásadného, systematického, by naďalej vnútorne diferencovali vymedzené územie.

Takýto výskyt pretínajúcich sa diferenčných izoglos nie je výnimočný alebo ojedinelý, a to nie len v prípade spišských alebo slovenských nárečí, ale aj v ostatných nárečovo členených jazykoch (porov. Hudson, 1986, s. 40).

Izoglosy zobrazené na nárečových mapách však zachytávajú synchronný stav sledovaného javu (alebo sledovaných javov) zistený v danom období. Z vývinového hľadiska tieto zaznamenané izoglosy zachytávajú výsledok šírenia – teda pohybu – jazykovej zmeny z nejakého centra a ich zápis na konkrétnej mape je stav, po ktorý sa vo svojom šírení jazyková zmena dostala – ale nemusela v tomto bode aj ostať. Dynamika vývinu nárečia „za izoglosou“ mohla byť ďalej vystavená postupujúcemu šíreniu jazykovej zmeny (tak ako je to známe podľa tzv. vlnovej teórie). Okrem toho, metóda izoglossného zobrazovania diferenciácie výsledkov jazykovej zmeny vyžaduje spravidla zistenie jedného alebo druhého variantu – teda diferenčných výsledkov jazykovej zmeny. Zohľadňovanie možnosti ich koexistencie – a teda aj variantnosti v jazykovom systéme nárečia, ktorá je nevyhnutnou súčasťou priebehu jazykovej zmeny a v niektorých prípadoch pretrváva aj po jej ukončení – je v kartografickom spracovaní zriedkavé. Takisto skresľujúce môže byť zobrazenie prípadov hláskoslovnej zmeny vo výbere len istých lexikálnych jednotiek, ktoré môže viesť k zovšeobecňujúcim záverom o jednotnom výsledku zmeny v konkrétnom nárečí, avšak sám J. Štolc upozorňuje, že sa niektoré diferenčné javy „týkajú viac len hojnosti určitej hláskoslovnej zmeny“ (p. vyššie). S týmto vedomím sám pristupuje k spracovaniu máp v druhom zväzku Atlasu slovenského jazyka tak, aby zaznamenal aj areály so súčasťou koexistenciou variantných gramatických tvarov.

V konečnom dôsledku musíme pripustiť, že „spišské nárečie“ by sme len na základe fonologických alebo gramatických – najmä tvaroslovných – výsledkov nemohli vyčleniť ako samostatné nárečie, alebo nárečovú skupinu (iste sa aj preto častejšie stretávame v literatúre s označením – spišské nárečia v tvare plurálu), pretože neexistuje žiadny prvok v týchto jazykových rovinách, ktorý by bol pre celú skupinu jednotný a zároveň by odlišoval spišské nárečie od ostatných okolitých nárečí. Takéto konštatovanie nachádzame aj u Ľubomíra Ďuroviča, ktorý hovorí, že: „niet takej jazykovej vlastnosti, ktorú by mali všetky slovenské dialekty a len tieto dialekty, t. j. ktorou by sa odlišovali od všetkých iných slovanských dialektov“ (2007, s. 237). Aj keď, samozrejme, nemôžeme model členenia nárečí a jazykov postaviť na jednotných a zároveň osobitých javoch a musíme brať do úvahy celý súbor javov, ktoré tvoria jazykový systém, systémové hláskoslovné a gramatické jednotky samy osebe nestačia na určenie hraníc nárečového regiónu.

Pri modelovaní nárečového členenia slovenských nárečí sa preto prirodzene nezohľadňuje len hľadisko jazykové, ale aj hľadisko historicko-politické – v prípade Slovenska ide o územno-právne a administratívne členenie v Uhorskom štáte, na základe ktorého boli utvorené relatívne samostatné jednotky – stolice. To tvorilo predpoklad samostatného vývoja niektorých osobitých javov. Znova to nie je slovenské špecifikum, že obdobie stredoveku bolo prevažne obdobím vnútornej nárečovej diferenciacie národného jazyka (porov. Hudson, 1986, s. 21n).

Pri vyčleňovaní hraníc nárečových celkov používa Jozef Štolc ešte ďalšie kritérium – a tým je kritérium geografické. Hranice nárečového areálu južnej časti Spiša vymedzuje pohoriami (Tatry, Levočské hory, Branisko, Kojšova hoľa, Nízke Tatry, Slovenské Rudohorie ...) a rozvodiami riek. Vymedzovanie hraníc nárečových areálov popisom hraničných geografických objektov (obcí, pohorí a povodí vodných tokov) využíva J. Štolc najmä vo svojej práci *Slovenská dialektológia* (1994).

To, že sa pri modelovaní nárečového členenia v dialektológii využívajú okrem systémovo jazykových diferenciacií aj kritériá historicko-politické a geografické nie je náhoda, pretože práve tieto mimojazykové faktory mali na diferenciaciu jazyka zásadný vplyv (resp. geografické hľadisko malo vplyv aj na administratívno-právne členenie).

Ostáva však naďalej otázkou, prečo z jednotného východiska – rovnakej formy jazykovej jednotky – ďalším vývinom, prípadne po istom zásahu mimojazykových faktorov, vznikajú diferencované podoby výsledkov tohto vývinu, čiže rozdielne výsledky alebo priebeh jazykovej zmeny. Prečo vzniká nárečová diverzita?

V teórii jazykovej zmeny sa hovorí, že na jej začiatku stojí inovácia – nesystémové, často ojedinelé porušenie jazykovej konvencie (Croft, 2000, s. 23) – ktorá môže mať nejakú mimojazykovú motiváciu (kontakt s cudzím etnikom, jazykový vplyv politicky prestížneho jazyka al. variety...), alebo aj systémovo-genetickú motiváciu, pretože nie všetky zmeny v jazyku sú dôsledkom interferencie inej formy. Isté predpoklady pre realizáciu alebo nerealizáciu zmeny sú v jazyku zakotvené z historicky starších období vývinu (vo vývine jazykov existujú zmeny, ktoré zasahujú všetky geneticky príbuzné jazyky bez ohľadu na neskoršie spoločenské postavenie a vplyvy), avšak aj tu dochádza k diferenciacii rozdielných výsledkov vývinu – tých výsledkov, ktorým v historickej lingvistike hovoríme „reflexy za ...“. Hovoríme tak o interných alebo externých inováciách.

Stavu nárečovej diverzity predchádzal stav vnútornej variantnosti, v ktorom v komunikácii fungovali popri sebe prvok pôvodný a inovovaný, alebo sa v dôsledku procesov konvergencie dialektov vedľa seba ocitli rôzne výsledky jazykových zmien. Variantné jazykové jednotky sú často príznakové aj z pohľadu sociálnej diferencovanosti jazykového spoločenstva (porov. Múcsková, 2007, 365n).

Stav vnútornej variantnosti sa v priebehu vývinu vyrovnáva v prospech jedného z variantov, avšak nie vždy dochádza k jazykovej konvergencii do takej miery, že jeden z variantov (či už pôvodný alebo inovovaný, alebo variant ustálený v niektorej sociálnej triede a pod.) zaniká. Variantnosť často pretrváva, a to aj vo vnútri jedného nárečového celku, resp. aj v nárečí jednej obce (aj v jazykovom inventári jedného používateľa), pričom uplatňovanie jedného z variantov je výsledkom akomodačných procesov v komunikácii.

V práci na ktorú nadväzujeme v tomto príspevku (Múcsková, 2006) sme podrobne opisovali nárečia piatich obcí (Gelnica, Jaklovce, Margecany, Žakarovce a Prakovce) a okrem toho, že nárečia týchto obcí sa v niektorých prvkoch odlišovali (rôzne výsledky zmeny $e > ie/i/e$, $ó > uo/u/o$, prítomnosť/neprítomnosť l , prítomnosť/neprítomnosť zmeny $x > h$, tvary adjektív s koncovkami *-oho/-eho*, *-omu/-emu* a zámen *toho/teho*, *tomu/temu*, *joho/jeho*, *jomu/jemu*, *tvoj/tvuj*, *moj/muj*, tvary *bul/bol*, *bula/bola*, tematická morféma *robil/robel/robiol*, *vidzel/vidziel/vidzil/vidziol* atď.), odlišovali sa v týchto prvkoch aj prejavy rôznych respondentov tej istej obce (výslovnosť mäkkého l v Gelnici, zmena $x > h$, tvary *bol/bul*, *toho/teho*, *tomu/temu*, *vidzel/vidziel/vidzil* a iné) a kolísanie sme zaznamenali aj v individuálnych prejavoch informátorov. Nie je však opodstatnené hodnotiť takéto kolísanie ako chybu, nedokonalé ovládanie vlastného nárečia, resp. „nezachovávanie pôvodného nárečia“, či „nedostatok systému“. Rozkolísanosť, resp. variantnosť je prirodzeným prejavom vyrovnávania a vývinu nárečí v procese komunikácie. Preto pri charakteristike nárečia nejakého regiónu alebo obce nie je vždy opodstatnená požiadavka úplnej jednotnosti nárečového systému, pretože rozkolísanosť nie je porušením nárečovej normy, ktorá tiež, ako fungujúci komunikačný prostriedok má svoju mieru pružnosti a dynamiky, ale prejavom jej živého fungovania a prirodzeného vývinu.

V prípade spisovného jazyka pripúšťame istú mieru variantnosti jazykových jednotiek v mene synchronnej dynamiky jazyka a pružnej stability jeho normy a zároveň pripúšťame, že kodifikácia do veľkej miery uplatňovanie variantných prvkov v prejavoch predovšetkým oficiálnej komunikácie reguluje. Nárečová varieta by sa preto mala z tohto hľadiska prirodzene v komunikácii vyznačovať vyššou mierou variantnosti jazykových jednotiek v prejavoch jej používateľov, keďže po prvé – pružná stabilita nárečovej normy nie je regulovaná kodifikáciou a po druhé – nárečie je nespisovná varieta používaná len v neoficiálnej alebo súkromnej komunikácii, v ktorej hovoriaci nevenuje až takú veľkú pozornosť forme svojho prejavu ako v prípade komunikácie oficiálnej.

V záverečnom zhrnutí sa chceme vrátiť k už vyššie citovanej práci R. Hudsona. Richard Anthony Hudson v prípade pretínajúcich sa izoglos (alebo ako on hovorí o chaoticky sa pretínajúcich izoglosách), odvolávajúci sa aj na iných dialektológov, konštatuje: „že každý prvok má svoju vlastnú distribúciu v populácii používateľov

jazyka a že neexistuje dôvod, pre ktorý by sme mohli očakávať identickú distribúciu rozdielných prvkov“ (s. 40). Hovorí tu síce stále o geografickej distribúcii avšak zdôrazňuje osobnosť používateľa jazyka a jeho význam v procese jazykovej divergencie (a určite aj integrácie). Základnou a prvou metódou v dialektologickom výskume je heuristický výskum, ktorého kľúčovým prvkom je tzv. informátor. Avšak informátor nie je len autor prejavu, z ktorého dialektológ tvorí analýzu a potom aj opis jazykového systému skúmaného nárečia, ale je to predovšetkým človek charakterizovaný istými psychologickými a sociálnymi faktormi, ktoré podmieňujú jeho správanie – vrátane jazykového správania, ktoré sa v dôsledku procesov jazykovej akomodácie vyznačuje tiež istou mierou variantnosti. Ak vezmeme do úvahy všetky spomínané faktory, zdá sa, že samostatnú nárečovú (resp. akúkoľvek jazykovú) varietu, nie je možné presne systémovým opisom jazyka vymedziť. Pretože – ako hovorí R. Hudson – varieta sama osebe vlastne neexistuje, „existujú len ľudia a jazykové jednotky (prvky a pravidlá) a ľudia sa môžu navzájom viac alebo menej podobáť jeden druhému v ich používaní.“

Poznanie dialektológie a tiež historickej lingvistiky sa môže výrazne posunúť, ak si bude klásť aj otázku, čo determinuje mieru a charakter podobnosti a rozdielnosti medzi ľuďmi.

Literatúra

CROFT, William: Explaining Language Change. An Evolutionary Approach. London: Longman Linguistics Library 2000. 288 s.

ĎUROVIČ, Lubomír: Koncepcie slovenského jazyka. In: Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997 – 2006. Bratislava: Kaligram 2007, s. 237 – 253.

HUDSON, Richard A.: Sociolinguistics. Cambridge: Cambridge University Press 1986. 252 s.

MÚČSKOVÁ, Gabriela: Nárečie a spisovný jazyk v bežnej hovorenej komunikácii obyvateľov Gelnice. (Dizertačná práca) Bratislava 2006.

MÚČSKOVÁ, Gabriela: Variantnosť v procese jazykovej zmeny. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach II. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2007, s. 363 – 369.

ŠTOLC, Jozef: Dialektické členenie spišských nárečí. In: Linguistica Slovaca, 1 – 2, 1939 – 1940, s. 191 – 207.

ŠTOLC, Jozef: Slovenská dialektológia. Bratislava: Veda 1994. 179 s. + 37 máp.

TRUDGILL, Peter: Dialects in Contact. Language in Society 10. Oxford: Basil Blackwell Ltd 1986. 174 s.

WEINREICH, Uriel – LABOV, William – HERZOG, Marvin I.: Empirical Foundations for a Theory of Language Change. In: Directions for Historical Linguistics: A symposium. Eds. W. P. Lehman – Y. Malkiel. Austin: University of Texas Press 1968, s. 95 – 195.